

CENTRUM BADANIA OPINII SPOŁECZNEJ

SEKRETARIAT
ZESPÓŁ REALIZACJI
BADAŃ

29-35-69, 628-37-04
21-07-57, 628-90-17

UL. ŻURAWIA 4A, SKR.PT.24
00-503 W A R S Z A W A
TELEFAX: 29-40-89

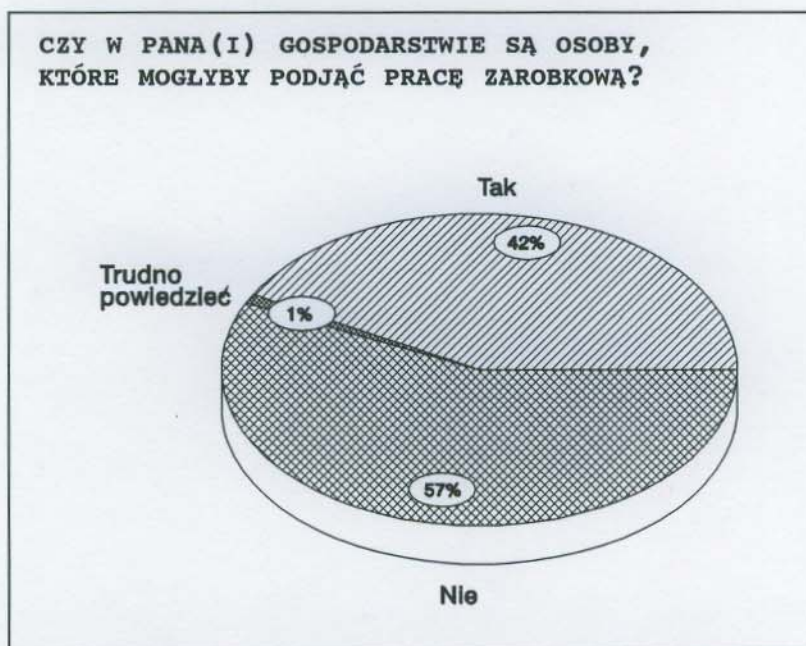
BS/24/20/93

**ZATRUDNIENIE I BEZROBOCIE
W ROLNICTWIE RODZINNYM**

Komunikat z badań

Warszawa, luty 1993 r.

- ◆ W gospodarstwach chłopskich praca członków rodziny rolnika nie jest traktowana jako element kosztów produkcji.
- ◆ Zdaniem najliczniejszej grupy rolników w gospodarstwach chłopskich jest tyle "rąk do pracy", ile trzeba. Wśród mających inne zdanie przeważa pogląd, że w rolnictwie chłopskim brakuje rąk do pracy.
- ◆ Wypowiadając się o własnym gospodarstwie 42% rolników stwierdziło, że w gospodarstwie jest przynajmniej jedna osoba, która mogłaby podjąć pracę zarobkową poza gospodarstwem bez szkody dla jego produkcji. W rolnictwie występują więc nadwyżki siły roboczej (ukryte bezrobocie).

- ◆ Szukanie dodatkowych dochodów z pracy poza gospodarstwem jest jednym z częściej wymienianych przez rolników sposobów poprawy sytuacji materialnej gospodarstwa.

W rodzinnych gospodarstwach chłopskich, w których występują specyficzne powiązania gospodarstwa rolnego i domowego, problemy braku rąk do pracy lub ich nadmiaru mają inne znaczenie niż w działach gospodarki opartej na pracy najemnej. W gospodarstwie bowiem jest zawsze coś do zrobienia, choć nie zawsze jest to praca efektywna. Można również zrezygnować z wykonania pewnych czynności, lecz czasem odbywa się to ze stratą dla gospodarstwa. W przeciwieństwie do pracy najemnej praca w gospodarstwie rolnym trwa dopóty, dopóki jest to konieczne. Czasu pracy nie określa umowa, lecz poczucie obowiązku członków rodziny rolnika. W ciągu dnia roboczego czynności związane z produkcją rolną przeplatają się z czynnościami, które należałoby odnieść do gospodarstwa domowego. Ścisłe oddzielenie czasu pracy w gospodarstwie domowym i rolnym jest niemożliwe.

W obiegowej opinii równie często można spotkać twierdzenia, że polskie rolnictwo jest nieefektywne, gdyż zatrudnia zbyt dużą część zasobów pracy w skali kraju (odmianą takiego stawiania sprawy jest porównywanie, ilu nierolników musi wyżywić jeden rolnik w Polsce, a ilu w krajach wysoko rozwiniętych), jak też poglądy, że w gospodarstwach występuje brak rąk do pracy, że młodzież ucieka ze wsi, a w rolnictwie pozostają tylko osoby w podeszłym wieku.

Badania¹ przyniosły potwierdzenie, że rolnictwo prywatne w Polsce ma charakter rodzinny. Zaledwie 1% badanych rolników zatrudnia na stałe pracowników, a 15% - korzysta z najemnej siły roboczej sezonowo, w okresie spiętrzenia prac. Przeważająca większość gospodarstw chłopskich (84%) opiera się wyłącznie na pracy członków rodziny rolnika.

¹ Badanie "Rolnicy '92" zrealizowano w dniach 20-29 listopada 1992 r. na ogólnopolskiej kwotowo-losowej próbie gospodarstw rolnych (N=997).

Źródła utrzymania rodzin chłopskich

Dochody z pracy w gospodarstwie stanowią główne (lub wyłączne) źródło utrzymania 62% gospodarstw domowych respondentów. W 38% przypadków głównym źródłem utrzymania rodzin były inne dochody, natomiast gospodarstwo stanowiło źródło dodatkowe.

Wśród rolników, dla których gospodarstwa były dodatkowym źródłem utrzymania,

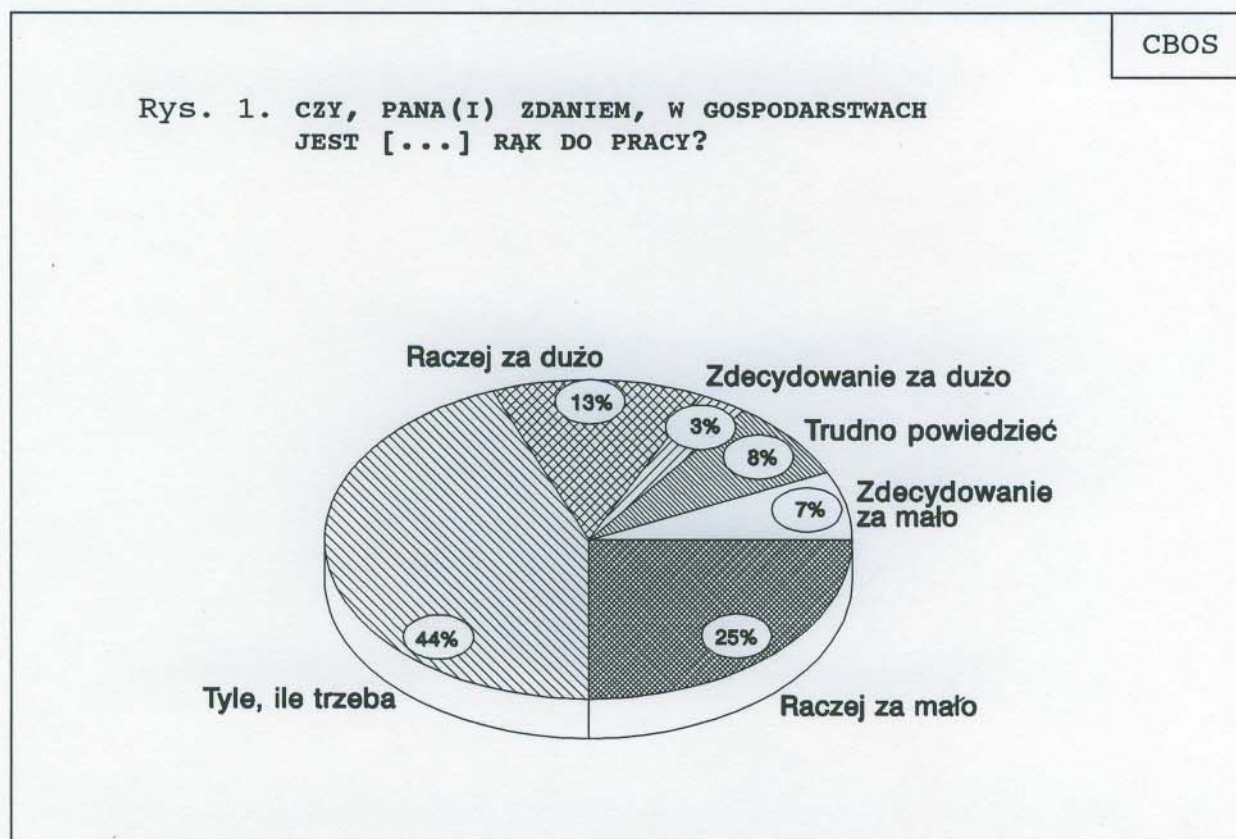
- ◆ 47% stanowili badani mający główne niezarobkowe źródło utrzymania (renty, emerytury),
- ◆ 45% - utrzymujący się głównie z pracy poza gospodarstwem,
- ◆ 8% - utrzymujący się z pracy na własny rachunek poza rolnictwem, a więc prowadzący działalność gospodarczą, z której dochody stanowią główne źródło utrzymania.

Wśród respondentów, którzy zadeklarowali, że gospodarstwo jest głównym źródłem utrzymania rodziny, występują jednak tacy, którzy posiadają dochody dodatkowe z innych źródeł.

Tak więc rolnictwo chłopskie jest, z jednej strony, rolnictwem rodzinnym, opartym na pracy członków rodziny, z drugiej strony - członkowie rodzin chłopskich nie ograniczają się do pracy we własnym gospodarstwie, wielu z nich jest zatrudnionych poza gospodarstwem. Wyniki badań wskazują, że 17% respondentów, a więc rolników kierujących gospodarstwem, ma stałą pracę poza nim.

Specyfika zatrudnienia w rolnictwie chłopskim znalazła odbicie również w przeprowadzonych badaniach. Respondenci zapytani, czy w gospodarstwach rolnych jest obecnie

za mało czy też za dużo rąk do pracy, najczęściej odpowiadali, że tyle, ile trzeba. Jednak odpowiedzi, że rąk do pracy jest za mało, przeważały nad odpowiedziami, że jest ich za dużo (rys. 1).

Zatrudnienie poza gospodarstwem

Mimo że, zdaniem 76% respondentów, w rolnictwie chłopskim obecnie nie występują nadwyżki rąk do pracy, szukanie dodatkowych dochodów poza gospodarstwem to częsty sposób na poprawienie złej sytuacji (w jakiej znajduje się, według nich, rolnictwo chłopskie). Na pytanie, jakie działania powinni podjąć rolnicy, aby poprawić swoją sytuację materialną, odpowiedź: "szukać dodatkowych źródeł dochodów poza własnym gospodarstwem", znalazła się na czwartym miejscu pod względem częstości wyborów dokonanych przez respondentów.

Wybrało ją jednak aż 38% badanych (respondent mógł udzielić więcej niż jednej odpowiedzi).

Częściej niż szukanie dodatkowych źródeł dochodów wskazywano następujące posunięcia:

- ▶ wpływać na Sejm i rząd przez swoje partie i polityków (59%);
- ▶ tworzyć własne spółdzielnie lub inne organizacje, zajmujące się zaopatrzeniem, zbytem i przetwórstwem płodów rolnych (54%);
- ▶ szukać możliwości poprawy we własnych gospodarstwach (41%).

Dwie spośród tych propozycji zostały skomentowane dokładniej w innym komunikacie².

Tutaj zauważmy, że postulat zawarty w drugiej z wymienionych odpowiedzi nie znajduje potwierdzenia w podejmowanych lub planowanych przez respondentów działaniach. Jest on więc skierowany przede wszystkim do innych rolników. W przypadku szukania możliwości poprawy sytuacji we własnym gospodarstwie sprawa wygląda podobnie. Postulat ten respondenci również kierują do innych, gdyż - zdaniem większości - nie ma takiej możliwości w ich gospodarstwie. W tej sytuacji wskazywana przez respondentów droga poprawy sytuacji materialnej przez poszukiwanie dodatkowych źródeł dochodów poza gospodarstwem zyskuje na znaczeniu.

Mimo że, zdaniem większości badanych, w rolnictwie prywatnym nie występują nadwyżki rąk do pracy, wypowiadając się o swoim gospodarstwie aż 42% ankietowanych stwierdziło, że przynajmniej jedna osoba mogłaby podjąć stałą pracę zarobkową bez szkody dla gospodarstwa.

Bezrobocie w rolnictwie

Pozorna sprzeczność między oceną zasobów siły roboczej w rolnictwie chłopskim w Polsce i oceną możliwości podjęcia pracy poza indywidualnym gospodarstwem przez członka rodziny jest konsekwencją rodzinnego charakteru rolnictwa. Zdaniem rolników, wprowadzie w

² Zob. komunikat CBOS "Rolnicy o rolnictwie i o swojej sytuacji w społeczeństwie", styczeń 1993 r.

gospodarstwach chłopskich nie występują nadwyżki siły roboczej, jednak wykorzystanie części zasobów pracy poza gospodarstwem byłoby dla rodziny korzystne. Oznacza to, że 42% respondentów uważa, iż wykorzystanie siły roboczej rodziny jest w ich gospodarstwie mało efektywne. Trzeba jednak dodać, że w intencji respondentów osoby, które mogłyby podjąć pracę poza gospodarstwem, prawdopodobnie w większości powinny łączyć ją z pracą w gospodarstwie.

Jeżeli więc respondenci wskazali na występowanie ukrytego bezrobocia w rolnictwie, to badania nie pozwalają określić, jaką jego część stanowi bezrobocie częściowe, a więc nieefektywne wykorzystanie pracy osób potrzebnych w gospodarstwie, a jaką zasoby pracy "osób zbędnych". Przytoczony wcześniej rozkład odpowiedzi na pytanie, czy w rolnictwie jest obecnie za dużo rąk do pracy, wskazuje, że w przekonaniu rolników jest to w większości bezrobocie częściowe.

Gospodarstwa, w których występują osoby mogące podjąć pracę poza gospodarstwem bez szkody dla produkcji, są niewielkie obszarowo. Najczęściej na istnienie takich osób wskazywali rolnicy posiadający gospodarstwa do 5 ha, w których praca na roli nie stanowi głównego źródła utrzymania rodziny, a towarowość gospodarstwa była - według deklaracji rolników - niska. Najwięcej takich gospodarstw występuje w Polsce południowej, w rejonie rozdrobnionego rolnictwa chłopsko-robotniczego oraz w strefach podmiejskich, zwłaszcza wokół dużych aglomeracji miejskich. Rolnicy, którzy widzą możliwość podjęcia pracy zarobkowej poza gospodarstwem przez członków gospodarstwa domowego, stosunkowo częściej oceniają swoją sytuację materialną jako dobrą.

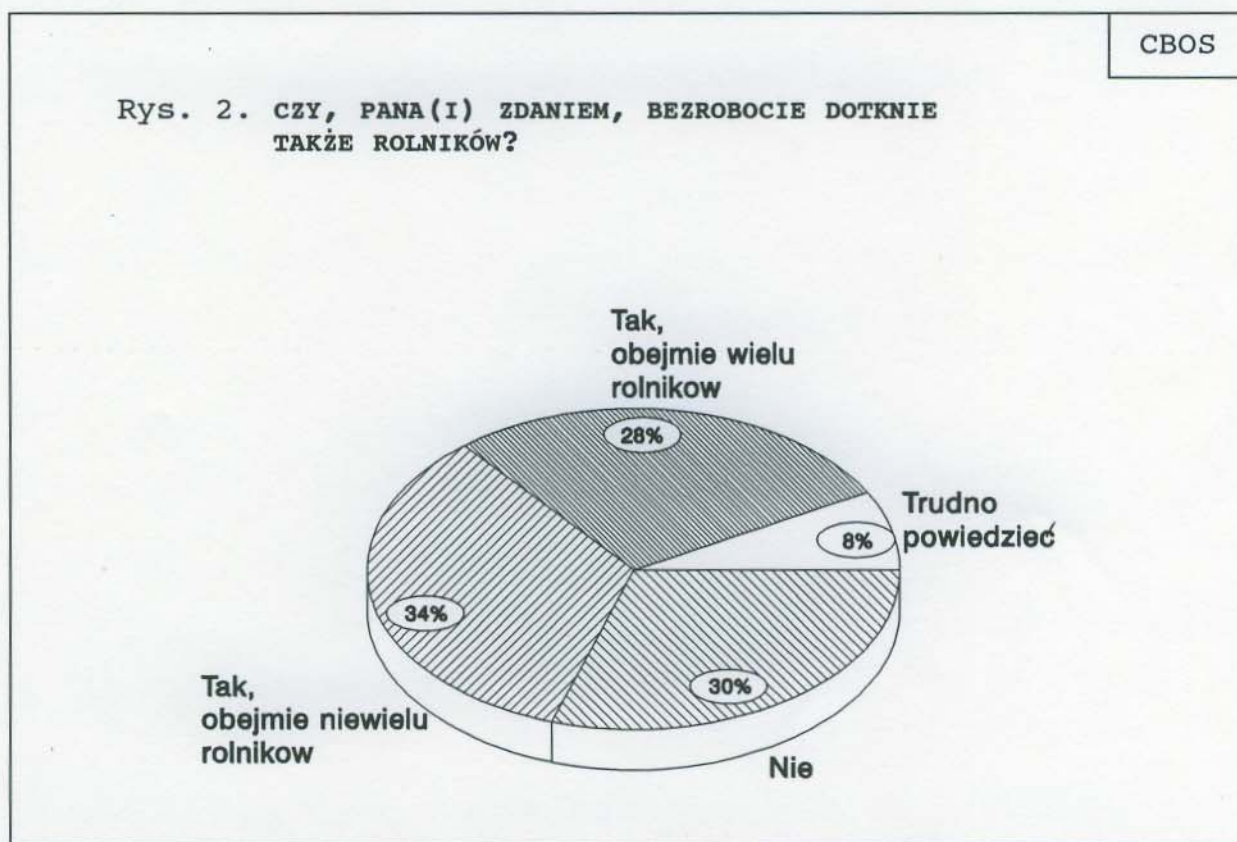
Rodzinny charakter rolnictwa chłopskiego ujawnił się również w odpowiedziach respondentów na pytanie, co mogliby zrobić, aby zmniejszyć koszty produkcji w swoim gospodarstwie. Nikt z badanych, podających różne propozycje, nie wymienił zmniejszenia liczby zatrudnionych. Prawdopodobnie dla respondentów praca członków rodziny nie jest

składnikiem kosztów produkcji. Jednocześnie ci sami respondenci odpowiadając na inne pytanie stwierdzają, że w wielu gospodarstwach taką samą produkcję można uzyskać mniejszym nakładem pracy.

Bankructwo gospodarstwa rolnego nie jest kategorią ostrą, nie jest jasne, co miałyby oznaczać w odniesieniu do gospodarstw rodzinnych.

Rolnicy zapytani, czy w ich okolicy są gospodarstwa rolne, którym obecnie grozi całkowity upadek, bankructwo, w większości (58%) odpowiedzieli, że znają takie gospodarstwa³. Są one najslabsze, źle wyposażone i prowadzone niegospodarnie. Upadek ich prowadzić będzie m.in. do powstania wśród rolników bezrobocia.

W ankiecie zadano pytanie, czy zjawisko bezrobocia dotknie także rolników z indywidualnych gospodarstw rolnych. Większość respondentów uważa, że bezrobocie nie ominie rolnictwa, choć zdania dotyczące jego skali są podzielone (rys. 2).

³ Zob. komunikat CBOS "Rolnicy o rolnictwie..."

Jednocześnie prawie połowa badanych (45%) uważa, że bezrobocie jest zjawiskiem, do którego pod żadnym pozorem nie wolno dopuszczać, a 38% twierdzi, że należy je zwalczać, choć nie za każdą cenę.

Rolnicy krytycznie oceniają strukturę rolnictwa chłopskiego, pośrednio przyznają też (choć sami nie używają tego określenia), że w rolnictwie występuje bezrobocie ukryte. Wydaje się jednak, że zmiany prowadzące do zastąpienia bezrobocia ukrytego w gospodarstwach rodzinnych bezrobociem jawnym w rolnictwie, w którym gospodarstwo rodzinne ewoluuje w kierunku gospodarstw kierujących się kryteriami ekonomicznymi, nie uzyskują jeszcze poparcia rolników.

ANEKS

Tabela 1. Czy w ciągu ostatniego roku zatrudniał(a) Pan(i) odpłatnie kogoś spoza rodziny do pracy w Pana(i) gospodarstwie? (%)

	Tak, na stałe	Tak, sezonowo	Nie	Liczba osób
Ogółem	1	15	84	995
Płeć				
Mężczyźni	1	16	84	740
Kobiety	1	13	86	253
Wiek				
do 24 lat	0	21	79	28
25-34	1	18	81	163
35-44	1	17	83	278
45-54	1	13	86	219
55-64	1	14	85	199
65 lat i więcej	1	10	89	107
Wykształcenie				
Podstawowe	1	13	86	503
Zasadnicze zawodowe	0	17	83	324
Średnie	1	15	83	145
Pomaturalne lub wyższe	0	26	74	23
Powierzchnia użytkowa gosp.				
Do 2.4 ha	0	11	89	311
2.5 do 5.4 ha	2	13	86	253
5.5 ha do 10.4 ha	0	14	86	254
10.5 ha i więcej	1	26	73	168
Główne źródło utrzymania rodziny				
Praca we własnym gosp.	1	18	81	620
Praca poza gospodarstwem	0	10	90	195
Źródła niezarobkowe	0	11	89	178
Grupa społ.-zaw. respondenta				
Rolnicy	1	16	83	819
Chłopi-robotnicy	1	10	89	172
Wielkość produkcji gospodarstwa na rynek				
Brak produkcji na rynek	0	9	91	211
Niska	1	13	85	240
Średnia	1	15	84	341
Wysoka	1	24	75	186
Region				
Północny	0	12	88	59
Zachodni	0	18	82	68
Środkowo-zachodni	0	19	81	124
Środkowy	0	15	85	162
Wschodni	1	16	83	211
Południowo-wschodni	2	16	83	252
Południowo-zachodni	1	8	92	119
Regiony według przewagi gospodarstw:				
tradycyjnych	1	17	82	445
nowoczesnych	0	15	85	66
podmiejskich	0	16	84	106
państwowych	1	14	86	148
prow. przez chłopów-robot.	1	11	88	230
Ocena własnych war. mater.				
Złe	0	14	86	386
Średnie	1	14	85	525
Dobre	4	23	73	82
Ocena rozw.syt.w rolnictwie				
Poprawa sytuacji	0	24	76	87
Brak zmiany	1	14	85	312
Pogorszenie sytuacji	1	14	85	452
Trudno powiedzieć	2	12	86	143
Ocena kier.rozw.syt.w kraju				
Dobry kierunek	0	19	81	115
Zły kierunek	1	15	85	715
Trudno powiedzieć	1	13	85	165

Tabela 2. W celu poprawy sytuacji w gospodarstwach rolnicy powinni:
 1 - szukać dodatkowych dochodów poza własnymi gospodarstwami
 2 - inne odpowiedzi

(%)

	1	2	Liczba osób
Ogółem	38	62	997
Płeć			
Mężczyźni	37	63	742
Kobiety	40	60	253
Wiek			
do 24 lat	39	61	28
25-34	34	66	163
35-44	42	58	278
45-54	38	62	220
55-64	38	63	200
65 lat i więcej	36	64	107
Wykształcenie			
Podstawowe	35	65	505
Zasadnicze zawodowe	39	61	324
Średnie	41	59	145
Pomaturalne lub wyższe	65	35	23
Powierzchnia użytkowa gosp.			
Do 2.4 ha	42	58	311
2.5 do 5.4 ha	39	61	255
5.5 ha do 10.4 ha	36	64	254
10.5 ha i więcej	35	65	168
Główne źródło utrzymania rodziny			
Praca we własnym gosp.	35	65	622
Praca poza gospodarstwem	44	56	195
Źródła niezarobkowe	43	57	178
Grupa społ.-zaw. respondenta			
Rolnicy	36	64	821
Chłopi-robotnicy	47	53	172
Wielkość produkcji gospodarstwa na rynek			
Brak produkcji na rynek	42	58	212
Niska	39	61	240
Średnia	39	61	341
Wysoka	34	66	187
Region			
Północny	46	54	59
Zachodni	31	69	68
Środkowozachodni	35	65	124
Środkowy	35	65	163
Wschodni	33	67	211
Południowo-wschodni	46	54	253
Południowo-zachodni	37	63	119
Regiony według przewagi gospodarstw:			
tradycyjnych	34	66	446
nowoczesnych	33	67	66
podmiejskich	50	50	106
państwowych	34	66	148
prow. przez chłopów-robot.	45	55	231
Ocena własnych war. mater.			
Złe	39	61	387
Średnie	39	61	526
Dobre	32	68	82
Ocena rozw.syt.w rolnictwie			
Poprawa sytuacji	30	70	87
Brak zmiany	42	58	313
Pogorszenie sytuacji	40	60	453
Trudno powiedzieć	30	70	143
Ocena kier.rozw.syt.w kraju			
Dobry kierunek	43	57	115
Zły kierunek	37	63	717
Trudno powiedzieć	39	61	165

Tabela 3. Czy w Pana(i) gospodarstwie są osoby, które mogłyby podjąć pracę poza gospodarstwem bez szkody dla produkcji rolnej? (%)

	nie	tak	Liczba osób
Ogółem	58	42	988
Płeć			
Mężczyźni	60	40	735
Kobiety	50	50	251
Wiek			
do 24 lat	61	39	28
25-34	60	40	161
35-44	61	39	276
45-54	50	50	218
55-64	57	43	198
65 lat i więcej	61	39	106
Wykształcenie			
Podstawowe	57	43	498
Zasadnicze zawodowe	60	40	323
Średnie	53	47	144
Pomaturalne lub wyższe	57	43	23
Powierzchnia użytkowa gosp.			
Do 2.4 ha	53	47	309
2.5 do 5.4 ha	47	53	253
5.5 ha do 10.4 ha	65	35	253
10.5 ha i więcej	71	29	164
Główne źródło utrzymania rodziny			
Praca we własnym gosp.	65	35	614
Praca poza gospodarstwem	42	58	195
Źródła niezarobkowe	49	51	177
Grupa społ.-zaw. respondentów			
Rolnicy	60	40	812
Chłopi-robotnicy	46	54	172
Wielkość produkcji gospodarstwa na rynek			
Brak produkcji na rynek	50	50	212
Niska	55	45	237
Średnia	57	43	339
Wysoka	68	32	185
Region			
Północny	64	36	59
Zachodni	54	46	68
Środkowozachodni	67	33	124
Środkowy	50	50	162
Wschodni	65	35	206
Południowo-wschodni	52	48	250
Południowo-zachodni	57	43	119
Regiony według przewagi gospodarstw:			
tradycyjnych	62	38	440
nowoczesnych	65	35	66
podmiejskich	51	49	106
państwowych	62	38	148
prow. przez chłopów-robot.	47	53	228
Ocena własnych war. mater.			
Złe	59	41	384
Średnie	57	43	520
Dobre	52	48	82
Ocena rozw.syt.w rolnictwie			
Poprawa sytuacji	59	41	87
Brak zmiany	55	45	309
Pogorszenie sytuacji	57	43	449
Trudno powiedzieć	64	36	142
Ocena kier.rozw.syt.w kraju			
Dobry kierunek	61	39	115
Zły kierunek	57	43	711
Trudno powiedzieć	58	42	162

Tabela 4. Czy obecnie w gospodarstwach rolnych jest:
 1 - zdecydowanie za dużo rąk do pracy, 2 - raczej za dużo, 3 - tyle, ile potrzeba,
 4 - raczej za mało, 5 - zdecydowanie za mało rąk do pracy

(%)

	1	2	3	4	5	Trudno powiedzieć	Liczba osób
Ogółem	3	13	44	25	7	9	993
Płeć							
Mężczyźni	3	13	46	23	6	9	738
Kobiety	2	11	38	31	10	8	253
Wiek							
do 24 lat	4	11	32	36	0	18	28
25-34	2	11	49	29	2	6	162
35-44	3	13	44	25	6	8	277
45-54	2	14	43	22	10	9	220
55-64	3	15	42	21	9	11	198
65 lat i więcej	5	7	40	31	10	7	107
Wykształcenie							
Podstawowe	2	10	42	27	9	10	503
Zasadnicze zawodowe	3	14	48	24	5	8	322
Średnie	6	19	38	24	5	8	145
Pomaturalne lub wyższe	4	13	57	13	13	0	23
Powierzchnia użytkowa gosp.							
Do 2.4 ha	5	15	37	26	6	9	310
2.5 do 5.4 ha	2	10	43	27	8	9	254
5.5 ha do 10.4 ha	1	12	49	25	7	6	252
10.5 ha i więcej	2	13	48	21	8	9	168
Główne źródło utrzymania rodziny							
Praca we własnym gosp.	2	13	47	24	6	8	620
Praca poza gospodarstwem	3	16	37	26	7	10	195
Źródła niezarobkowe	6	9	38	27	11	10	176
Grupa społ.-zaw. respondenta							
Rolnicy	3	12	45	25	7	9	817
Chłopi-robotnicy	4	16	38	26	8	8	172
Wielkość produkcji gospodarstwa na rynek							
Brak produkcji na rynek	6	15	42	20	9	8	212
Niska	3	9	37	31	8	12	239
Średnia	1	13	47	26	7	5	339
Wysoka	2	15	46	24	4	9	186
Region							
Północny	5	7	47	29	7	5	59
Zachodni	6	24	32	29	4	4	68
Środkowozachodni	1	10	62	17	5	5	124
Środkowy	2	7	47	28	9	7	163
Wschodni	1	10	44	25	10	10	210
Południowo-wschodni	2	20	38	24	4	11	251
Południowo-zachodni	8	8	36	27	10	10	118
Regiony według przewagi gospodarstw:							
tradycyjnych	2	9	48	24	9	9	443
nowoczesnych	0	11	58	20	5	8	66
podmiejskich	3	11	38	34	6	8	105
państwowych	5	16	38	25	8	8	148
prow. przez chłopów-robot.	3	19	39	25	5	9	231
Ocena własnych war. mater.							
Złe	3	12	42	24	9	9	386
Średnie	3	13	45	24	6	9	523
Dobre	4	13	43	33	4	4	82
Ocena rozw.syt.w rolnictwie							
Poprawa sytuacji	1	17	34	31	8	8	86
Brak zmiany	3	14	44	26	6	7	312
Pogorszenie sytuacji	3	12	46	22	8	8	451
Trudno powiedzieć	3	7	42	28	7	13	143
Ocena kier.rozw.syt.w kraju							
Dobry kierunek	4	20	41	25	4	5	114
Zły kierunek	3	12	46	24	8	8	715
Trudno powiedzieć	2	12	37	29	7	13	164